

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Vol./Cilt: 1 / Issue/Sayı: 2, Dec./Aralık 2023, pp./ss. 277-293.

Elçi İsa'dan Tanrı İsa'ya: Kur'ân-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Işığında Bir İnceleme

From the Messenger Jesus to God Jesus: Examination in light of Holy Quran and the Bible

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10321491>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date

17.11.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date

09.12.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date

31.12.2023

Dorlion Journal

Hatice Rahime Bozdemir

ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel
İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora
Öğrencisi

haticebozdemir@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-3052-4126>

Prof. Dr. Ali Rıza Gül

ESOGÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

argul@ogu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-5194-3223>

SCREENED BY

iThenticate
Professional Plagiarism Prevention

Bu çalışma ESOĞÜ Sos. Bil. Enst. Temel
İslam Bilimleri Bölümünde 2022 yılında
Prof. Dr. Ali Rıza Gül danışmanlığında
hazırlanan "Tevhid İnancı Bakımından
Kur'ân-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'in
(Tevrat ve İncil) Mukayesesi" başlıklı yüksek
lisans tezinden üretilmiştir.

Öz

Kutsal Kitap'ta ve Kur'ân-ı Kerim'de benzer mesajlar, ortak isim ve kavramlar bulunmaktadır. Her dinin kendi perspektifiyle detaylara inildiğinde bu kavram ve isimlere yüklenen anlamlarda ciddi boyutlarda farklılaşma görülür. Konu Hz. İsa olduğunda ise tanrı ve peygamberlik tasavvurları karşı karşıya gelmekte hatta tamamen zıt inanç ve kabuller bulunmaktadır. Makalenin öncelikli amacı, dinî terminolojide yer almış olan teslis inancını Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim metinleri üzerinden irdelemek ve teslise dair herhangi bir bulgunun olmadığını açık ve net bir şekilde ortaya koymaktır. Çalışmamızda Kur'ân-ı Kerim ve kanonik İnciller'i temel alırken ilk dönem Kur'ân tefsirlerinden ve Kitâb-ı Mukaddes'in diğer bölümlerinden de yararlandık. Bununla beraber günümüzde teslis inancı çerçevesinde Hz. İsa algısının gelmiş olduğu noktayı netleştirme adına Hıristiyan mezheplerinin Türkiye'deki önde gelen bazı din adamları ile teslis ve Hz. İsa hakkında birtakım görüşmeler yaptık ve bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunduk. Yaptığımız araştırma sonucunda Kitâb-ı Mukaddes'in hiçbir yerinde teslis inancının açık bir biçimde bulunmadığını, Hz. İsa'nın, üçlü tanrı inancının bir parçası olarak görülmesinin Hıristiyanlık içerisinde sonradan geliştiği, Kur'ân'da da bu inancın eleştirildiği kanaatine ulaştık.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İsa, Havariler, İlk Dönem Hıristiyanlığı, Teslis.

Abstract

There are similar messages, common names and concepts in the Holy Bible and the Holy Quran. When we go into details from the perspective of each religion, we see a significant difference in the meanings attributed to similar concepts and names. When it comes to Jesus Christ, the conceptions of God and Prophethood come into conflict. The primary purpose of this article is to examine the belief in the Trinity, which has taken place in religious terminology, through the texts of the Holy Bible and the Holy Qur'an, and to clearly and clearly reveal that there is no evidence of the Trinity in the content of the Holy Bible. While the Holy Qur'an and the canonical gospels were the focal point of our study, we consulted the first period Kur'an commentaries. In addition, we conducted interviews with the with clergy of some leading Christian sects in Turkey in order to clarify the dimension of the perception of Jesus Christ within the framework of the Trinitarian belief today.

Keywords: Commentary, Jesus, Apostles, Early Christianity, Trinity.

1. GİRİŞ

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Bozdemir, Hatice Rahime - Gül, Ali Rıza. "Elçi İsa'dan Tanrı İsa'ya: Kur'ân-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes Işığında Bir İnceleme". Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD) 1/2 (Dec. 2023), 277-293. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10321491>

Kitâb-ı Mukaddes ile *Kur'ân-ı Kerim*'de Allah, insanın yaratılışı, günah-sevap, iyilik-kötülük, ahlak, ibadet, ölüm ve ahiret başta olmak üzere neredeyse tamamen aynı kavramlar etrafında dönen konular yer almaktadır. Konular ana hatları ile benzer olsa da muhteva derinleştikçe bu iki semavi kitap ve din âlimleri tarafından onlara getirilen yorumlar arasındaki önemli farklılıklar kendini göstermektedir. Bu farklılıkların başında Allah tasavvuru ve Hz. İsa'nın konumu yer almaktadır. İlahi kitap eksenli olarak gelişen bu farklılık makalemizin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte Meryem'in oğlu olarak dünyaya gelen Hz. İsa'nın zamanla tanrı'nın oğlu olarak nitelendirilmesinin ve yüzyıllar içerisinde enkarne olmuş bir tanrı hüviyeti kazanmasının temelindeki diğer sebeplere de temas edilecektir.

Teslis inancının Hristiyanlar arasında ortaya çıkması ve Hristiyanların dinin temelini *İnciller*'i koymaları sebebiyle çalışmamızda kanonik *İnciller*'i esas alacağız. Aynı zamanda *Kitâb-ı Mukaddes*'in diğer bölümlerinden ve Hristiyanlığın kutsal metinleri çerçevesinde yapılan bazı araştırmalardan da yararlanacağız. Ayrıca Katolik, Ortodoks ve Protestan mezheplerinin Türkiye'de önde gelen bazı din adamları ile Hz. İsa'nın ve teslis inancının günümüzde nasıl algılandığını ortaya koymak amacıyla yaptığımız görüşmeleri de çalışmamızda değerlendireceğiz. Hz. İsa'nın Tanrı olarak algılanması meselesini tartışacağımız bu araştırma dinlerin asıl dayanakları olan kutsal metinlerin ilgili bölümlerinde yer alan bilgileri olduğu gibi ortaya koyma, çarpıtmadan analiz etme, dolayısıyla mümkün olduğunca doğru sonuçlara ulaşma amacı taşıdığından oldukça önemlidir. Araştırmamızda sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için *Yeni Ahit*'te bulunan İsa profilini ilk yorumlarıyla birlikte ortaya koyduktan sonra tarihi süreçte tevhitten teslise geçiş süreci gözler önüne serilecektir. Daha sonra Hz. İsa'dan bahseden Kur'ân ayetleri ele alınacak, bu ayetlerle *Kitâb-ı Mukaddes*'in ilgili bölümleri arasında karşılaştırmalar yapılacaktır. En son olarak da Hz. İsa hakkında elde edilen yeni bulgular değerlendirilecektir.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. YENİ AHİT'TE HZ. İSA

Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Sadece *Matta* ve *Luka İncilleri*'nin ilk bölümlerinde konuya değinilirken *Markos* ve *Yuhanna İncilleri*'nde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dikkate değer olan konu ise bahsettiğimiz iki *İncil*'in de konuya farklı şekillerde değinmesidir. Örneğin *Matta İncili* Meryem'in Yusuf ile nişanlı ancak henüz evlilik birlikteliği gerçekleşmemiş iken hamile kaldığını,¹ bunun üzerine Yusuf'un boşanmak istediğini² ancak gördüğü bir rüya sebebiyle boşanmaktan vazgeçtiğini³ anlatır. Hatta

¹ Kutsal Kitap: Tevrat Zebur İncil (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2020), Mat.1:18.

² Mat.1:19. Kadim Yahudilerde nişanın bozulması için boşanmak gerekiyordu. bk. Neamat Ullah, *Yahudi Hukukunda Boşanma ve Aguna Problemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 15.

³ Mat.1:20.

Yusuf'un bu rüyada Meryem'in, halkı günahlardan kurtaracak bir erkek çocuk dünyaya getireceği, bu çocuğun kutsal ruh kaynaklı olduğu ve adını İsa koyması gerektiği haberini aldığı da aktarmaktadır.⁴ Pasajın devamında ise rüyanın yol göstericiliği ile hareket eden Yusuf'un Beytlehem'e gittiği ve Meryem'in burada doğum yaptığı bilgisi verilmektedir.⁵ İlginçtir ki önemli kararlara sebep olan bu rüyadan diğer *İnciller* bahsetmemektedir. *Matta İncili* bu olayları anlatırken ısrarla "peygamber aracılığıyla"⁶ ifadesini kullanır. Bunun temelinde Yahudi kutsal metinlerinde bildirilen ve beklenmekte olan kehanetlere vurgu yapmak amacı bulunmaktadır.⁷

Luka İncili doğum olayından önce hamilelik kısmına ayrıntılı bir şekilde değinmektedir. İlgili pasaj Tanrı'nın Cebrail'i Celile bölgesindeki Nasıra kentinde ikamet eden ve Davut'un soyundan olan Yusuf ile nişanlı Meryem'e gönderdiği bilgisi ile konuya giriş yapmaktadır.⁸ Devamında meleği gören Meryem'in korktuğu ancak Cebrail'in onu teskin ettiği, adı İsa olan, "yüceler yücesinin oğlu" olarak bilinecek aynı zamanda Davut'un tahtının varisi olacak ve Yakup'un soyu üzerinde sonsuz egemenliği olacak bir evlat dünyaya getireceğinin kendisine iletildiği bilgisini vermektedir.⁹ Doğum hadisesini ayrıntılı bir şekilde anlatan *Luka İncili* Hz. İsa'nın Roma'nın ilk imparatoru Augustos'un (ö. MÖ. 19) döneminde dünyaya geldiğini belirtmektedir. *Luka İncili*'ne göre Augustos Roma'yı kapsayan bir nüfus sayımı yapılmasını emretmiştir.¹⁰ Yusuf, Davut soyundan olduğu için sayım sebebiyle hamile nişanlısı Meryem'i de yanına alarak Beytlehem'e gelmiş ve İsa burada doğmuştur.¹¹ Bir melek, doğum hadisesini kırlarda geceleyen çobanlara Mesih/Kurtarıcı doğdu diyerek bildirmiş, onun kundağa sarılmış halde ve yemlik içinde yatmakta olduğu haberini vermiştir.¹² Şimon isimli ilâhî vasıflara sahip bir adamın kutsal ruhun kendisine gelerek İsa'nın beklenen Mesih olduğunu¹³ söylediğini bildirmiştir. Anna isimli bir kadın peygamberin de aynı şekilde İsa'nın kurtarıcı olduğundan bahsetmeye başladığını aktarmaktadır.¹⁴ Ancak *Luka İncili*'nin vermiş olduğu bu ayrıntılar ne *Matta*'da ne de diğer *İnciller*'de yer almamaktadır. Hatta doğumdan sonra *Matta*'ya göre Hz. İsa ailesi tarafından Mısır'a götürülmüş,¹⁵ orada bir müddet kaldıktan sonra Nâsıra'ya dönmüşlerdir.¹⁶ Fakat *Luka İncili* Mısır yolculuğundan bahsetmez, doğumdan

⁴ Mat.1:21.

⁵ Mat.2:1.

⁶ Mat.1:22, 2:6, 2:18, 2:23.

⁷ Bart Denton Ehrman, *İsa'ya Rağmen Hıristiyanlık*, çev. Mahmut Aydın (Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2020), 58.

⁸ Luk.1:26, 27.

⁹ Luk.1:29-33.

¹⁰ Luk.2:1.

¹¹ Luk.2:4-7.

¹² Luk.2:10-12.

¹³ Luk.2:26.

¹⁴ Luk.2:38.

¹⁵ Mat.2:14.

¹⁶ Mat.2:21.

sonra Nâsıra'ya döndüklerini bildirir.¹⁷ *Markos ve Yuhanna İncilleri* ise Hz. İsa'nın doğumundan bahsetmez, her iki *İncil* Hz. İsa'dan bir yetişkin olarak bahseden pasajlar içermektedir.¹⁸

İnciller'in ittifak ettikleri konu Hz. İsa'nın Hz. Meryem'den kutsal ruh aracılığı ile doğmuş olduğudur. Ancak bunun haricindeki olaylarda kendi aralarında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Böylesine sıra dışı bir hamilelik ve doğuma rağmen tüm Hıristiyan mezheplerinin farklı tarihlerde Hz. İsa'nın doğumunu kutlamaları ve üzerinde anlaştıkları ortak tarih aralığının bulunmaması dikkat çeken bir konudur. Doğumun mart veya aralık aylarında olduğuna dair tartışmalar yapılmış ancak kesin bir sonuca varılamamıştır. Bu belirsizliğe Hz. İsa'nın doğduğu zaman diliminde Roma idaresinin ulusal kabul edilen bir takvim kullanırken her şehrin idaresinin kendilerine has bölgesel takvimler kullanması sebep olarak gösterilmektedir.¹⁹ Kanaatimizce bu konu o dönem toplumlarında çocuklara verilen değer ile de alakalıdır. Nitekim Caesar'ın (ö. MÖ. 44) ilk nüfus sayımında sadece erkek nüfusu saydığı, kadın ve çocukları bu sayımın dışında tuttuğu tarihi kayıtlar ile sabittir.²⁰ Hz. İsa'nın doğup büyüdüğü, tebliğ görevini yerine getirmiş olduğu coğrafyanın ve o dönem hüküm sürmekte olan devlet otoritesinin hangi şartlarda işlediğini, özellikle inanç sistemine ve farklı inançlara bakış açısını ana hatları ile bilmek sonuca giden yolda doğru kanaat edinme açısından önem arz etmektedir.

2.1. Teslis İnancının Kökeni

Hz. İsa'nın Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde ve ilk İmparator Augustos'un (ö. MÖ. 19) döneminde dünyaya geldiği bilgisini yukarıdaki bölümde vermiştik. Roma, kurulduğu ilk dönemler Cahiliye Arap toplumunda olduğu gibi yerleşik putlara sahipti. Bu putlar kendi aralarında hiyerarşik konumlarda olup en bilinenleri üçlü birlikteliğe sahip Jupiter, Mars, Quirinus ile onları tamamlayan Janus ve Vesta idi.²¹ Bu sistem sonraki yüzyıllar içerisinde gelişmiş olan ve Hıristiyanlık inancının temelini oluşturan üçlü birlik akidesini çağrıştırmaları bakımından dikkat çekicidir. Daha sonraki asırlarda devletin sınırları genişledikçe Helenistik kültürün etkisi altında kalan Roma, heykel ve tapınak yapım faaliyetlerinin artmasıyla putperest bir yapıya bürünmüştür.²²

Kendi inanç sistemini bu şekilde oluşturmuş olan Roma, savaşçı yapıya sahiptir ve yayılmacı bir politika gütmekteydi. Aldığı galibiyetlerle ele geçirdiği topraklarda devletin düzen ve otoritesine karşı gelmediği müddetçe farklı dinlere ve din adamlarına imtiyazlar vermiştir. Bu politikanın arka planında kitleleri yönetmek, onları teskin etmek veya tam tersine galeyana getirmek, iş güçlerinden faydalanmak, devlete karşı isyan ve başkaldırıları

¹⁷ Luk.: 51.

¹⁸ Mar.1:9, Yu.1:29.

¹⁹ Pervin Sevgi, *Augustus Dönemi Din Ve Din Propagandası* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 36.

²⁰ Duygu Özer Sarıtaş *Cumhuriyet Dönemi Roma Vergi Sistemi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 40.

²¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003), 2/138.

²² Colette Estin - Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, çev. Musa Eran (Ankara: Tübitak Yayınları, 2003), 212.

önlemek ve uğruna ölünecek amaçlar oluşturmamak gibi sebepler bulunmaktadır. Tanrıların ve tanrıçaların sayılamayacak kadar çok olması, mabetlerin şehirlerde yaygın şekilde inşa edilmesi, din adamlarına imtiyazlar verilmesi her ne kadar Roma'yı farklı dinlere karşı müsamahakâr gibi gösterse de Hıristiyanlara karşı aldığı tavır aksini ifade etmektedir. MS. birinci yüzyılda Yahudilerin ikamet ettiği Filistin'de genele hâkim olan dinsel karmaşa Roma'yı bir hayli uğraştırmıştır.²³ Hz. İsa'nın ortaya çıkışı ve Yahudi asıllı olmasına rağmen en büyük mücadelesini Yahudilere karşı vermesi bu karmaşayı daha da derinleştirmiş ve Roma için büyük bir sorun teşkil etmeye başlamıştır. Hz. İsa'nın tebliği süresince karşısında Musevî yasalarını katı bir biçimde uygulama gayretinde olan zengin din adamlarının oluşturduğu Sadûkiler, Müsevî yasalarının tartışmaya açık olduğu iddiasında bulunan Ferîsiler, Roma'ya karşı Tanrı'nın egemenliğinin çok yakında geleceğine inanan Essen tarikatı ve Roma ile başta vergiler olmak üzere pek çok konuda siyasi mücadele içinde olan Zealotlar bulunmaktaydı.²⁴

MÖ. 4 ile MS. 29 yılları arasını kapsayan bu tebliğ döneminde Hz. İsa'nın davetine muhatap olan halkın durumu içler acısıydı. Köle ve hizmetlilerden oluşan halk Roma'nın sömürgeci yönetiminde zenginlerin topraklarında düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalıyordu. Roma tarımsal üretime yüzde 25'lik bir vergi koyarken ek olarak yüzde 22'lik bir vergi miktarının da tapınaklara ödenmesini zorunlu tutmuştu.²⁵ Bu miktardan arta kalan kısım toprak sahiplerine verilmekte, çalıştırılan hizmetli ve kölelere günlük yiyecek miktarı ödenmekteydi. Bu haksızlığa ve zulme karşı durmaya çalışanlar ise bedelini canları ile ödüyorlardı. Böyle bir ortamda halk, Hz. İsa'nın zulme karşı merhameti, haksızlığa karşı adaleti, cezaya karşı af ve bağışlamayı tavsiye eden sesine kulak vermiş ve kitleler halinde onun vaazlarını dinlemek için toplanır olmuşlardı. Bu dönemde ilk tepkiler *Tevrat* öğretilerini kendi menfaatlerine göre yorumlayan Yahudilerden gelmiş, Hz. İsa onlarla mücadele etmişti. Ancak Hz. İsa'nın öğretilerinin yayılması ile birlikte Hıristiyan müminler için çok sıkıntılı dönemler başlamış oldu. Tarihler MS. 54'ü gösterdiğinde artık Hz. İsa aralarından ayrılmış ve sıkıntılar zulüm halini almaya başlamıştı. İmparator Nero (ö. MS. 68)²⁶ Hz. İsa'ya inananları arenalarda yakarak cezalandırıyor, onları kendi tanrılarını kızdıran, dolayısıyla her türlü felaketin gelmesine sebep olan sorumlular olarak görüyordu.²⁷ İnananlar, bir yandan kendi içlerindeki Yahudi kaynaklı çalkantılar ile uğraşırken diğer yandan muhalif siyasiler olarak görüldükleri için Roma'nın kolluk kuvvetlerine karşı mücadele veriyorlardı. Giderek yaygınlaşan zulüm, Hz. İsa'ya inananları devletin genelinde hapsedilme, dövülme, diri diri yakılma, eğlence amacıyla arenalarda vahşi hayvanların önüne atılarak parçalanmalarına kadar uzanan muamelelere maruz bırakıyordu.²⁸ Üçlü birlik ifadesini ilk dillendiren kilise

²³ Mehmet Ali Ağaoğulları - Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1991), 97.

²⁴ Ağaoğulları, Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 98.

²⁵ Marvin Harris, *İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar*, çev. M. Fatih Gümüş (Ankara: İmge Yayıncılık, 1995), 140.

²⁶ Tim Cornell - John Matthews, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Roma Dünyası*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988), 5/102.

²⁷ Cornell ve Matthews, *Uygarlıklar Ansiklopedisi Roma Dünyası*, 80.

²⁸ Ağaoğulları, Köker *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 108.

babası olan Tertullianus (ö. 225) her felaketten Hz. İsa'ya inananların sorumlu tutulduklarını belirterek, Roma'da doğal afetlere çare arayışlarında artık bir deyim olarak kullanılan şu sözü aktarıyordu: “Tiberis taşsa ya da Nilus taşmayacak olsa hemen çılgınlık yükselir: Hıristiyanları aslanlara atın!”²⁹

2.1.1. İlk Tevhitçiler ve Karşılaştıkları Baskılar

Hız. İsa'ya inananların Hıristiyan olarak isimlendirilmeye başlandığı zaman büyük Roma yangınının olduğu 64 yılıdır.³⁰ Yahudiler hâlihazırda bir Mesih beklemekteydiler dolayısı ile Hız. İsa tebliğe başladığında tebliğine kulak veren Yahudiler onu Mesih olarak nitelediler. Bu kelime Roma Grekçesinde Christ olarak telaffuz edilmekteydi. Bu sebeple Hız. İsa'ya inananlar Christiens olarak isimlendirilmişlerdi. Bu büyük yangından Christiens/Hıristiyanlar sorumlu tutulmuştu.³¹ Devlet düşmanı ilan edilen Hız. İsa'ya inananlar için adeta bir süre avı başlatılmıştı. Onları Yahudilerden ayırmak için Hıristiyanlar nitelmesi devlet tarafından kullanıldı ve böylece onlar Yahudilikten ayrı bir mezhebin/dinin mensupları olarak görüldüler. İnançları sebebiyle potansiyel devlet düşmanı sayılmaları, onlara karşı yapılan zulmün devlet nezdinde her zaman haklı görülmesine sebep olmaktadır.

Zalimliğin devlet idaresinin vazgeçilmez politikası haline geldiği bu dönem, Roma askerlerinin insanları vahşi hayvanlara yedirdiği, çarımhta ya da darağacında öldürdüğü, diri diri yakarak veya atların ayaklarına bağlayıp sürükleterek işkence ettikleri, çocukların ebeveynlerinin gözleri önünde doğranıp yakıldığı bir dönemdir.³² Hıristiyanlarla mücadele adına Roma'da zulüm ve işkence artık bir zevk aracına, vahşet ise bir hobiye dönüşmüştü. Bu keyfi zulüm o derece ileri gitmişti ki tarihin en acımasız kralı olarak ünlenen, MS. 37-41 yılları arasında tahtta olan Roma'nın üçüncü hükümdarı Gaius/Caligula³³ (ö. MS. 41) arenalarda dövüşme cezası almış tutuklu sayısının yetersiz olması durumunda, izleyicilerden birkaç kişiyi seçer, dillerini kestirerek onları vahşi hayvanlara attırırdı.³⁴ İnsanlar sadece Hız. İsa'ya inandıkları için eğlence amacıyla vahşi hayvanlarla ölümüne dövüş yapmak zorunda bırakılırlar, çoğunlukla da mücadele etme hakkı verilmeden kazığa bağlanmış şekilde vahşi hayvanların önüne atılırlar veya yakılmaları izlenirdi.³⁵ MS. Üçüncü yüzyıl sonuna kadar devam eden bu zulüm İmparator Diocletianus'un (ö. MS. 312) döneminde (284-305) uygulanan ve en büyük yok ediş hareketi olan “Büyük Kovuşturma” (303) ile zirve yapmıştır.³⁶ Sonrasında siyasi kavgalar neticesinde İmparator değişmiş ve Hıristiyanlar için yeni bir dönem

²⁹ Cornell ve Matthews, *Uygurluklar Ansiklopedisi Roma Dünyası*, 177.

³⁰ Albert Houtin, “Hıristiyanlığın Kısa Tarihi”, çev. Abdurrahman Küçük, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (Ocak 1982), 439.

³¹ Cornell ve Matthews, *Uygurluklar Ansiklopedisi Roma Dünyası*, 79.

³² Cornell ve Matthews, *Uygurluklar Ansiklopedisi Roma Dünyası*, 109.

³³ Cornell ve Matthews, *Uygurluklar Ansiklopedisi Roma Dünyası*, 98.

³⁴ Abdurrahman Uzunasan, “Antik Roma'da Gladyatör Oyunları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2005), 42.

³⁵ Halide Gökçe Türkiöğlü, “Roma Hukukunda Humanitas ile Maiestas Populi Romani Arasındaki Bağlantı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 96 (2011), 253.

³⁶ Ağaogulları, *Köker İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 109.

başlamıştır. Bu dönemde Hıristiyanlık her yönüyle değişerek günümüzdeki Hıristiyanlığın temelleri atılmıştır.

3. TARİHİ SÜREÇTE TEVHİT'TEN TESLİS'E GEÇİŞ

MS. üçüncü yüzyıl ortalarına kadar ilk olarak havârilere ve sonrasında Hıristiyan olarak adlandırılan inananlar Roma'nın tüm zulümlerine rağmen Hz. İsa'yı bir elçi olarak kabul etmişler, çağrısına uyarak tek ilaha inanmaktan vazgeçmemişlerdir. Karşılaşmış oldukları zulmü kabullenmeleri, mücadele yolunu seçmemeleri dikkat çekicidir. Bu davranışın temelini *Yeni Ahit*'in içeriğinde Hz. İsa'ya ithaf edilmiş pasajlarda görmekteyiz. Hz. İsa'nın kalabalıklar karşısında konuşurken onlara ruhta yoksul,³⁷ yaşlı,³⁸ yumuşak huylu,³⁹ barışı sağlayan⁴⁰ ve doğruluk uğruna zulüm görenlere⁴¹ müjdelere verdiği göze çarpmaktadır. Aynı şekilde yoksullar⁴² ve açlık çekenler⁴³ de müjdelenmektedir. Öyle ki insanlar kendilerinden nefret ettikleri, kendilerini toplumun dışına itip aşağıladıkları ve kötüleyip reddettikleri zaman bile mutlu olmaları gerektiği şeklinde bir yol gösterdiğini,⁴⁴ böyle durumlarda coşkuyla zıplamayı dahi tavsiye ettiğini⁴⁵ görmekteyiz. Bu tarz pasajlarda kötülüğe karşı direnmeyip sağ yanağına tokat yiyen bir kişinin hakkını aramak yerine sol yanağını çevirmesi,⁴⁶ giydiği mintanını isteyene abasını da vermesi,⁴⁷ düşmanları sevip zalimlere dua etmesi⁴⁸ gibi inananları pasivize eden tavsiyelerde bulunmaktadır.

Pavlus'un⁴⁹ da aynı şekilde Roma'nın tüm zulümlerine rağmen yeryüzündeki iktidarların tanrıya hizmet ettiğini dolayısı ile devlete/iktidara itaatin ilâhî bir görev olduğunu ısrarla belirtmesi havârilere ve sonrasında gelen Hıristiyanların mücadele etmek yerine boyun eğmelerinin sebebi olarak gösterilmektedir.⁵⁰ Örneğin havârilere ilki kabul edilen Petrus⁵¹ 1. Mektubunda "Yöneticilere Bağımlı Olun" başlığı altında "İnsanlar arasında yetkili kılınmış her kuruma, her şeyin üstünde olan Kral'a (Tanrı) ve (kötülük yapanların cezalandırılması, iyilik edenlerin onurlandırılması için) Kral tarafından gönderilen valilere

³⁷ Mat.5:3.

³⁸ Mat.5:4.

³⁹ Mat.5:5.

⁴⁰ Mat.5:10.

⁴¹ Mat.5:11.

⁴² Luk.6:20.

⁴³ Luk.6:21.

⁴⁴ Luk.6:22.

⁴⁵ Luk.6:23.

⁴⁶ Mat.5:39.

⁴⁷ Mat.5:40.

⁴⁸ Mat.5:44.

⁴⁹ Pavlus'un *Yeni Ahit* olarak isimlendirilen *İncil*'in teolojik ve metafizik açıdan şekillenmesinde çok büyük etkisi bulunmaktadır. Bu sebeple Hıristiyanlığın İsa'dan sonra ikinci kurucusu olarak kabul edilir. Ayrıca Hıristiyanlığın şekillenmesinde önemli olan on üç mektubun da yazarıdır. Doğum ve ölüm tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. bk. Şinasi Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı* (İstanbul: Milet Nihal, 2020), 51.

⁵⁰ George Sabine - Thomas Thorson, "A History of Political Theory", (Hinsdale, 1973), 178 akt. Ağaçoğulları, Köker, "İmparatorluktan Tanrı Devletine", (Ankara,2011), 130.

⁵¹ Katolik Kilisesi'ne göre ilk Papa'dır ve İsa'nın vekilidir. bk. Osman Cilacı, "Havâri", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 16/514.

Rab adına bağımlı olun.”⁵² ve “Ey hizmetkârlar! Efendilerinizin yalnız iyi huylu ve yumuşak olanlarına değil, ters huylu olanlarına da tam bir saygıyla bağlı olun.”⁵³ ifadelerine yer vermektedir.

Bu yönlendirmenin temelini *Kitâb-ı Mukaddes*'in ilk bölümünü oluşturan *Tevrat*'ın “Peygamberlik Kitapları” bölümündeki bazı pasajların yorumlanma şekli oluşturmaktadır. Örneğin Yeşemya'da hor görülen, yalnız bırakılan, hastalıkları taşıyan, acıları yüklenen, halkın hataları yüzünden bedenî işkence gören, başkalarının suçları sebebiyle eziyet çeken,⁵⁴ kesime götürülen bir kuzu veya kırılmaya giden bir koyun gibi teslimiyet içinde olduğu bildirilen⁵⁵ bir karakterin tasviri bulunmaktadır. Pasajların devamında acımasızca yargılanıp ölüme gönderilen,⁵⁶ Rab tarafından ezilmesi uygun görülen ve acı çekmesi istenen aynı zamanda kendi canını başkalarının suçlarına karşılık kurban olarak sunduğu takdirde soyundan gelenleri göreceği vaat edilen⁵⁷ bir karakterden de övgüyle bahsedilmektedir. Bu ifadelerle ilgili olarak Hıristiyanların ilgili pasajlarda geçmekte olan tanımları, kıyamet öncesi gelecek olan Mesih'e dair kehanetler şeklinde algılanmıştır.⁵⁸ Dolayısıyla günümüzdeki çile çeken Mesih İsa inancının da *Tevrat*'taki bu anlatılar etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır.

Geldiğimiz noktada Hz. İsa'nın tanrı tarafından gönderilmiş Mesih olduğuna inanan bir grup Yahudi topluluğunun olduğunu, onların Mesih kelimesinin Yunanca karşılığı olan *Christi* kelimesi ile isimlendirildiklerini, bu yeni akımın bir din olmaktan öte Yahudiliğe ait bir tarikat/mezhep olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Çalışmamızın devamında Hıristiyanlığın ayrı bir din haline geldiği ve Hz. İsa'nın tanrı olarak konumlandırıldığı süreci inceleyeceğiz. Bu dönemin başlangıcı MS. 313 tarihinde I. Konstantin (ö.337) tarafından çıkartılan Milano Fermanı'na dayanmaktadır.⁵⁹ Bu fermanla imparator ve destekçileri Hıristiyanlığın yaşanması ve öğretilmesini serbest bırakan yasal düzenlemeler yapmışlardır.

I. Konstantin döneminde yapılmış olan ilk İznik Konsili'nde (MS 325) inanç esaslarına dair değişim kararları alınmış, Hıristiyanlık yeni bir din olarak kabul edilmiş ve İsa'nın şahsiyetine dair tartışmalar başlamıştır.⁶⁰ Bu konsilde özellikle dikkat çeken konu baba ve oğulun tabiatlarının konsil tarafından tayin edilmesine karar verilmesidir.⁶¹ Böyle bir kararın konsile bırakılması Roma İmparatorluğunda Hıristiyanlığın gelmiş olduğu konumu göstermesi açısından önemlidir. İmparatorun bizzat katılarak başkanlık etmiş olduğu bu konsillerde

⁵² 1 Pe.2:13,14.

⁵³ 1 Pe.2:18.

⁵⁴ Yşa.53:3-5.

⁵⁵ Yşa.53:7.

⁵⁶ Yşa.53:8.

⁵⁷ Yşa.53:10.

⁵⁸ Ehrman, *İsa'ya Rağmen Hıristiyanlık*, 272.

⁵⁹ Ağaoğulları, *Köker İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 111.

⁶⁰ Alparslan Yalduz, “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2, (2003), 266.

⁶¹ Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, çev. Mehmet Aydın (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 7.

kararları senatonun almasına müsaade etmesi hatta bu kararlara saygı duyması oldukça dikkat çekicidir. I. Konstantin, Hıristiyanlığa bağlılığını “Piskoposların kutsal konsilinde karar verilen her şey Tanrı'nın iradesine atfedilmelidir.” sözleriyle ifade etmiştir.⁶²

İkinci İznik Konsili İmparator I. Theodosius (ö. MS. 395) döneminde yapılmış olup bu konsil ile Hıristiyanlık devletin resmî dini haline getirilmiş, paganizm yasadsışı ilan edilmiş, adeta devran tersine dönmeye başlamıştır.⁶³ Yıl MS. 451'e geldiğinde bizzat imparator Marcianus (ö. MS. 457) tarafından yönetilen Kadıköy Konsili altı yüz civarında piskoposun katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu konsilde dogmatik formül yeniden şekillendirilerek oy birliği ile kabul edilmiştir. Buna göre İsa'nın tek şahısta bir araya gelmiş iki tabiat olduğu, bu tabiatın kendi arasında birleşme, bölünme, ayrılma ve değişikliğe uğrama içermediği kabul edilmiştir.⁶⁴ İlerleyen yüzyıllar boyunca Hıristiyan ilahiyatında bu konu çok çalkantılı olaylara sebep olmuş, sürgünler, aforozlar, suikastlar birbirini kovalamıştır. Ancak asla geri adım atılmadığı gibi yıl 1439 olduğunda dogmatik formül içeriğinde yer alan ikili tabiata kutsal ruh da eklenerek teslis inancı akide haline getirilmiş ve aksini iddia eden tüm düşünceler sapıklık olarak ilan edilmiştir.⁶⁵ Böylece Eski Ahit'teki metinlerin⁶⁶ bir gereği olarak Yahudilikten beri bir inanç şeklinde hep var olan kutsal ruh⁶⁷ da Tanrı doktrininin bir parçası haline getirilmiş, baba-oğul-kutsal ruh unsurlarının yaratılış bakımından birbirleri ile olan alakalarını insanlara anlatma süreci başlamıştır.

3.1. Günümüzde Teslis İnancı

Verdiğimiz bilgilerden MS. birinci yüzyılda Hıristiyanlık'taki Tanrı inancının Yahudilikte olduğu gibi tek Tanrıya inanma şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. MS. ikinci yüzyılda Tanrı, baba ve oğul olarak anılmaya başlanmıştır. İlerleyen yüzyıllarda Tanrı inancı, baba-oğul-kutsal ruh şeklinde kabul görerek kademeli bir şekilde akide değişikliğine gidilmiştir. Bu üçlü birlikteliğin kaynağını Tanrı'nın sıfatları çerçevesinde ele alan din adamları, bunu açıklamak için cevher-hikmet-hayat kavramlarını kullanmışlardır. Bu kavramların her biri teslisin bir unsurunu ifade etmektedir. Cevher, baba ismi ile vücûd-kıdem-bekâ sıfatlarını; hikmet, oğul ismi ile vahdaniyet ve muhalefetün li'l-havâdis sıfatlarını; hayat ise kutsal ruh ismi ile kıyam bi nefsihi sıfatını içermektedir.⁶⁸

Anlaşılması kolay olmayan üçlü birlik (teslis) inancının günümüzdeki Hıristiyanlar tarafından ne şekilde anlaşıldığını, onların teslise iman ederken neyi kastettiklerini ve bu inancın pratik hayattaki yansımalarının neler olduğunu ortaya koymak amacıyla Türkiye'de

⁶² Dvornik, *Konsiller Tarihi*, 9.

⁶³ Ağaoğulları – Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 112.

⁶⁴ Dvornik, *Konsiller Tarihi*, 16.

⁶⁵ Dvornik, *Konsiller Tarihi*, 57.

⁶⁶ Çık.31:3; Hak.3:10; 2Sa.23:2; Yşa.42:1; Hez.2:2.

⁶⁷ Yunus Kaymaz, *Hıristiyan Teolojisinde Kutsal Ruh*, (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2023) 48, 111; Aynur Çınar, “Yahudilik'te Kutsal Ruh'un Yansımalarından Biri olarak ‘Tanrı sesi kôl’”, *Tarihten Günümüze Yahudilik*, ed. Abdullah Altuncu, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 225-227.

⁶⁸ Carlos Madrigal, *Apologia* (İstanbul: Dharma Yayınları, 2009), 238.

Kilise yetkilisi olan bazı Hıristiyan din adamlarının görüşlerine başvurduk; zira konumuz açısından önemli olan bilgilere bu yolla daha kolay ulaşabileceğimizi düşündük. Görüşmelerimiz esnasında Ortodoks, Katolik ve Protestan mezheplerinin temsilcileri olan din adamlarının aralarında ihtilaf ettikleri, hatta taban tabana zıt düşüncelere ve inançlara sahip oldukları pek çok konu bulunmasına rağmen teslis inancı üzerinde bire bir ittifak ettiklerini gözlemledik.

Ortodoks Peder Dimitri Mayoğlu⁶⁹ teslis söz konusu olduğunda farklı din mensuplarının zannettikleri gibi üç farklı formda bir varlık olmadığını “bizim için üç ayrı Tanrı, üç ayrı Allah ya da üç ayrı yaratıcı yok, tek bir Allah’a inanıyoruz.” diyerek ifade etmiştir.⁷⁰ Katolik Peder Anton Bulai⁷¹ teslis hakkında Hıristiyan olmayanların baba-oğul-kutsal ruh dendiğinde üç farklı varlıktan bahsedildiğini zannettiklerini, hâlbuki Tanrı’nın tek olduğunu ve kendilerinin “Büyük İman Açıklaması” olarak isimlendirdikleri duaya “Tek olan Allah’a inanıyorum.” diyerek başladıklarını belirtmiştir. Yanlış anlaşılan bir diğer hususun kutsal ruhun Cebrail olduğu inancı olduğuna değinen Peder Anton Bulai “baba denildiğinde Allah’ın kendisi ve özünü; oğul denildiğinde Allah’ın sözü, kelâmı olan ve vücut bulmuş İsa Mesih’i, kutsal ruh denildiğinde ise Tanrı’nın kendisini ve onun ruhunu anlamamız gerekmektedir.” diyerek kendi inanç akidelerini özetlemiştir.⁷² Protestan Rahip İsmail Kulakçioğlu⁷³ ise teslis ile alakalı olarak “Tek Allah var ve o bize kendini üç kişilikte açıkladı. Baba görünmeyen özdür, tasarlar; oğul beden alan kelimedir, kurtarıcıdır. Kutsal ruh yaratılıştan işleyen etkin olan varlıktır. Baba, oğul ve kutsal ruh ezelidir, kutsaldır, gerçektir.” ifadeleri ile izahatta bulunmuştur.⁷⁴ Görüldüğü üzere Hıristiyanlık dinine ait yaygın üç mezhebin birbirleri ile teslis inancı konusunda herhangi bir ihtilafları bulunmamaktadır. Ne var ki Hz. İsa’yı teslisin bir uknumu kabul etmenin Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki tek Tanrı inancı ile uzlaştırılması mümkün değildir. Piskoposlar ve kilise babaları bu konunun *Kutsal Kitab*’ın diliyle değil anlamıyla ilgili olduğunu ileri sürerek meseleyi sonuca bağladıklarını düşünmektedirler.⁷⁵

4. KUR’ÂN-I KERİM’DE HZ. İSA PROFİLİ

Hiz. İsa, İslam inancına göre Allah tarafından görevlendirilmiş bir peygamber olup *Kur’ân-ı Kerim* onun apaçık belgeler ile gönderilen ve rûhu’l kudüs tarafından teyit edilen bir

⁶⁹ Kıdemli Peder, Beyoğlu Meryem Ana Kilisesi Din Görevlisi. Kendisiyle Hatice Rahime Bozdemir adı geçen kilisede 26 Ocak 2021 tarihinde görüşme yapmıştır.

⁷⁰ Hatice Rahime Bozdemir, *Tevhid İnancı Bakımından Kur’ân-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes’in Mukayesesi* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 83.

⁷¹ Konventüel Peder, Sent Antuan Kilisesi Din Görevlisi. Kendisiyle Hatice Rahime Bozdemir adı geçen kilisede 28 Mart 2021 tarihinde görüşme yapmıştır.

⁷² Bozdemir, *Tevhid İnancı Bakımından Kur’ân-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes’in Mukayesesi*, 80-81.

⁷³ Pastör, Bursa Protestan Kilisesi Din Görevlisi. Kendisiyle Hatice Rahime Bozdemir adı geçen kilisede 31 Ekim 2020 tarihinde görüşme yapmıştır.

⁷⁴ Bozdemir, *Tevhid İnancı Bakımından Kur’ân-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes’in Mukayesesi*, 86-87.

⁷⁵ Brian Edgar, *Üçlü Birlik Tanrı’da Yaşam*, çev. Zeynep Çağlayandere (İstanbul: Haberci Basın Yayın, 2015), 227.

resul olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶ Hz. İsa Allah'ın elçisi ve kelimesi,⁷⁷ beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşan, kendisine kitap, hikmet, *Tevrat* ve *İncil* öğretilen, üflemesi ile kuş şeklindeki çamura can veren, doğuştan kör olanı ve alacalıyı iyileştiren ve ölüleri hayata döndüren⁷⁸ bir peygamberdir. Annesine İsa Mesih adıyla müjdelenmiş, dünya ve ahirette seçkin, onurlu, saygın ve Allah'a yakın olduğu bildirilmiş bir elçidir.⁷⁹ Duasıyla gökten sofraya inmiş,⁸⁰ “ben Allah'ın kuluyum” ifadesiyle peygamber olarak görevlendirildiğini bildirmiştir.⁸¹ *Tevrat*'ı doğrulamış, kendisine *İncil* verilmiş,⁸² Ahmed isimli bir elçiyi müjdelemekle de görevli olduğunu ifade etmiştir.⁸³

Kur'an-ı Kerim sadece Hz. İsa'ya dair bilgiler vermekle kalmamış ona inananlar hakkında da bilgiler vermiştir. Örneğin Hz. İsa'ya ve *İncil*'e inananların kalplerine Allah tarafından şefkat ve merhamet yerleştirildiğini, fakat onların kendilerine emredilmediği halde bir ruhbanlık müessesesi kurduklarını, ona da gerektiği gibi riayet etmediklerini, buna rağmen onların iman edenlerine mükâfatlarının verileceğini, bununla birlikte onlardan çoğunun fasıklar olduğunu ifade etmektedir.⁸⁴ Yahudilerden bir kısmının Hz. İsa'ya iman ettiğini, bir kısmının ise onu inkâr ettiğini; iman edenlerin desteklendiğini haber vermektedir.⁸⁵ Hatta zamanla “Allah, Meryem oğlu Mesih'in kendisidir.”⁸⁶ iddiasında bulduklarını, bu sözlerini de “Allah üç unsurdan biridir.” şeklinde inanç haline getirerek şirke ve küfre düştüklerini açık bir şekilde izah etmektedir.⁸⁷

Hz. İsa'nın göğe çekilmesi ile dönemin âlimlerinin toplanarak konuyu tartıştığı, farklı görüşler beyan ettikleri aktarılır. Bu görüşlerden bazıları onun Allah olduğu, yeryüzüne inerek kimi kulların hidayetüne kiminin de inkârlarına vesile olduğu; İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu; onun ve annesinin Allah ile beraber birer ilah olduğu şeklindedir ki bu görüşler tek tanrı inancıyla uyumsuz. Diğer bir görüş ise Hz. İsa'nın Allah'ın kulu, elçisi, ruhu ve kelimesi olduğudur.⁸⁸ Bu görüşte olanlar tevhid dini üzere olan müminlerdir. Ne var ki onlar azınlıkta kalmış, siyasi güçlere karşı koyamamışlar, inançları sebebiyle pek çoğu öldürülmüştür.⁸⁹

Teslis temelli bir inanç sistemi kurma süreci Hıristiyan ilahiyatında hiç şüphesiz çok tartışmalı ve kanlı geçmiştir. Bu inancın temelinde Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişi

⁷⁶ el-Bakara 2/87.

⁷⁷ en-Nisâ 4/171.

⁷⁸ el-Mâide 5/110.

⁷⁹ Âl'i İmrân 3/45.

⁸⁰ el-Mâide 5/114.

⁸¹ Meryem 19/30.

⁸² el-Mâide 5/46.

⁸³ es-Saf 61/6.

⁸⁴ el-Hadîd 57/27.

⁸⁵ es-Saf 61/14.

⁸⁶ el-Mâide 5/72.

⁸⁷ el-Mâide 5/73.

⁸⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 2/8.

⁸⁹ Hemmâm, *Tefsîr*, thk. Muştafa Müslim, 2/8.

bulunurken, *Kur'ân-ı Kerim* bunun ilk olmadığını İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir.⁹⁰ örneğiyle açıklamaktadır. Yahudiler tarafından öldürüldüğü iddialarını da “Oysa onu öldürmediler ve onu asmadılar ama onlara (onun) benzeri gösterildi.⁹¹ Ey İsa, doğrusu senin hayatına ben son vereceğim, seni kendime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim.”⁹² ifadeleri ile reddetmektedir. İlgili ayetin tefsirinde Hz. İsa'nın on dokuz havarisi ile beraberken kendilerine baskın yapılacağı haberi üzerine, bedeli cennet olmak şartıyla kimin kendisinin yerine geçeceğini sorduğu ve havarilerden birisinin bu teklifi kabul ettiği aktarılır.⁹³ Hz. İsa'nın ahir zamanda yeryüzüne tekrar döneceğine dair rivayetler ise yoruma açıktır.

Âl-i İmrân suresinin 55. ayetinde geçmekte olan متوفيك kelimesini Abdullah b. Abbas (ö.68/687) ممتيك şeklinde açıklamaktadır. Bu vefatın ahir zamanda olacağı hususunu da متوفيك ممتيك ifadelerinde takdim/tehir olmasına bağlamaktadır. Buna göre bu takdim ve tehir ile إني رافعك بعد ذلك şeklinde yani “seni kendime yükselteceğim bundan sonra da vefat ettireceğim” şeklinde açıklamaktadır.⁹⁴ Aynı kaynak, Nisâ suresi 158. ayetin tefsirinde Hz. İsa'nın Allah katına yükseltip kıyamete yakın yine yeryüzüne gönderileceğine dair hadis rivayetlerine de yer vermektedir.⁹⁵

İlk dönem müfessirlerden olan Dahhâk b. Müzâhim (ö.105/723) ve Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ (ö.207/822) Âl-i İmrân suresi 55. ayetin tefsirinde İbni Abbas'ın görüşünü destekleyerek takdim ve tehir olduğunu belirtmektedir.⁹⁶ Ferrâ, Nisâ suresi 157. ayetteki مَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ (onu öldürmediler ve çarmıha germediler) ifadesindeki zamirlerin işaret ettiği kişinin hiç şüphesiz Hz. İsa olduğunu da ayrıca belirtmektedir.⁹⁷

Yine ilk dönem müfessirlerden olan Süddî el-Kebîr el-Kûfî'nin (ö. 127/745) Hz. İsa ile ilgili olan ayetleri yorumlamasına baktığımızda farklı bir görüş belirtmediğini görmekteyiz. Süddî el-Kebîr Âli İmran suresinin 55. ayetinde sadece الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ (sana tabi olanlar) ifadesini tefsir ederek onların Hz. İsa'ya o dönemde doğru bir şekilde iman eden Rumlar olduğunu söylemiştir.⁹⁸ Sonrasında Âli İmran suresi 59. ayetin tefsirine geçen Süddî, Necranlıların seçkinlerinden dört kişinin gelerek Hz. Peygamber'e Meryem oğlu İsa'ya dair ne düşündüğünü sorduklarını belirtir. Hz. Peygamberin, onun Allah'ın kulu, ruhu ve kelimesi olduğunu

⁹⁰ Âl-i İmrân 2/59.

⁹¹ en-Nisâ 4/158.

⁹² Âl-i İmrân 2/ 55.

⁹³ İsmâil b. Abdurrahmân es-Süddî el-Kebîr, *Tefsîru's Süddî el-Kebîr*, nşr. Muhammed 'Atâ Yûsuf (Kahire: Dâru'l vefa, 1993), 1/220; Hemmâm, *Tefsîr*, thk. Muştafa Müslim, 1/177.

⁹⁴ Abdülazîz b. Abdullah el-Humeydî, *Tefsîru İbn-i Abbâs ve merviyâtühü fi't-tefsîr min Kütübî's sunne*, (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 2008), 1: 169, 170.

⁹⁵ Humeydi, *Tefsîru İbn-i Abbâs*, 1: 170, 171.

⁹⁶ Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî, *Tefsîru'd Dahhâk*, thk. Muhammed Şükrü Ahmed ez-Zâviye (Daru's-Selâm, Kâhire, 1999), 1/248; Ebi Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, tah. en-Neccâr Muhammed Ali, en-Necâtî, Ahmed Yusuf (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 1/219.

⁹⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/294.

⁹⁸ Muhammed 'Atâ Yûsuf, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*, (Dâru'l-Vefâ, Mansûre, 1993), 1/178.

söylediğini; Necranlıların ise “hayır, o Allah’ın mülkünden indi, Meryem’in karın boşluğuna girdi sonra oradan çıktı ve bize kudretini gösterdi. Bu şekilde yaratılmış başka bir insan görüyor musun?” şeklinde cevap vermeleri üzerine bu ayetin nazil olduğunu aktarmaktadır.⁹⁹ Bu rivayet Hz. Peygamber dönemindeki Hz. İsa olgusunun gayet net olduğunu yansıtmaya açıısından önemlidir.

Hıristiyanlığın ilk dönemine baktığımızda Hz. İsa’nın gerek Romalılara gerekse Yahudilere inanç, adalet, ahiret ve şer’i uygulamalara dair tavsiye ve vaazlarda bulunduğunu görmekteyiz. Akidesi farklı bir din getirdiğine veya kendisinin enkarne olmuş bir tanrı ya da Tanrı’nın oğlu olduğuna dair herhangi bir söylemi kayıtlara geçmemiştir. *Kur’ân-ı Kerim* teslis inancı hakkında Hz. İsa’ya “Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara sen mi Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin dedin?”¹⁰⁰ şeklinde bir soru yöneltileceğini, Hz. İsa’nın da “Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim. Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah’a kulluk edin dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin.”¹⁰¹ diyeceğini haber vermektedir. Bu sorunun Hz. İsa’ya, doğrulara doğruluklarının fayda verdiği gün¹⁰² olan kıyamet günü sorulacağı aktarılmaktadır.¹⁰³

Kur’ân-ı Kerim, Hz. İsa’nın iman esasları bakımından önceki peygamberler ile aynı çizgide olan bir resul olduğuna dikkat çekerek açık bir şekilde üçleme iddiasında bulunulmasını yasaklamaktadır.¹⁰⁴ Aynı zamanda Hz. İsa’nın kendinden önceki *Tevrat*’ı doğrulayan ve tevhit zincirinin son halkası olan Hz. Muhammed’in geleceğini müjdelediğini de bildirmektedir.¹⁰⁵ Günümüzde geldiğimiz noktada tevhit inancının savunucusu olarak gönderilmiş bir peygamberin bir ilah konumunda olması gayet düşündürücüdür.

Görünen odur ki peygamberlerin dünya hayatları nihayete erdikten sonra öğretileri müntesipleri tarafından tebliğ edilmeye devam etmiş ne var ki bir müddet sonra başta siyasi nedenler olmak üzere pek çok farklı sebepten dolayı dinî inançlar üzerinde tahrifler yapılmıştır. Neticede geçen yüzlerce yılda başta inanç sisteminde olmak üzere ibadet ritüellerinde değişiklikler, cezai işlemlerde esneklik veya tam tersine şiddet, din adamlarının nüfuzlarının arttırılması, dinin dünyevî menfaatlere alet edilmesi gibi sonuçlar gözlemlenmektedir. Hatta Hz. İsa’nın Yahudilikteki yozlaşmalar ile mücadele ederek geçen kısa ömrü ve Roma hukuku tarafından suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırılması ile sonuçlanan süreç, günümüzde kişiliğinin tanrısal mahiyete bürünmesi ile sonuçlanmıştır.

⁹⁹ Süddî, *Tefsîrü’s-Süddî*, 178, 179.

¹⁰⁰ el-Mâide 5/116.

¹⁰¹ el-Mâide 5/117.

¹⁰² el-Mâide 5/119.

¹⁰³ Hemmâm, *Tefsîr*, thk. Muştafa Müslim, 1/201.

¹⁰⁴ en-Nisâ 4/171.

¹⁰⁵ es-Saff 61/6.

5. HZ. İSA HAKKINDA YENİ BULGULAR

Tevrat'ta isimleri geçen gerek peygamber gerekse kral olarak kabul edilmiş kişiler ve eşleri hakkında geniş bilgiler verilirken, Yeni Ahit'te Hz. İsa hakkında çok sınırlı ve birbiriyile çelişen bilgiler bulunur. Özellikle Hz. İsa'nın gençliği söz konusu olduğunda bu dönem tek kelime ile kayıptır. *İnciller*'de gördüğümüz İsa portresi hayatının büyük bir kısmı bilinmeyen meçhul bir İsa'dır.¹⁰⁶ Hz. Muhammed, yazılı kültürün yok denecek kadar az olduğu bir topluma gönderilmesine rağmen onun doğumu, çocukluğu, gençliği ve peygamberlik sürecine kadar olan zaman dilimi hakkında ihtiyaç duyulan bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak söz konusu Hz. İsa olduğunda doğumundan itibaren sansasyonel olarak ifade edilebilecek pek çok olaya vesile olan böylesi bir şahsiyetin hayatının bu kadar sis perdesi ardında kalması anlaşılabilir bir durum değildir.

Araştırmacıların ısrarlı çalışmaları neticesinde 1947 yılında, Hz. İsa'nın hakkında hiçbir bilgi bulunmayan on iki ve otuz yaş arası dönemine ışık tutacak *Ölü Deniz Parşömenleri* adı verilen el yazması eserlere ulaşılmıştır. Ürdün, İsrail ve Filistin (Batı Şeria) sınır hattında bulunan Lut Gölü civarında, Atinalı bir grup Yahudi cemaatine sığınak olduğu anlaşılan Tillo Mağarasında keşfedilen bu belgeler Hz. İsa'nın on sekiz yıllık kayıp döneminin burada geçtiğini göstermektedir.¹⁰⁷ Ölü Deniz, İsrail ve Ürdün sınırları içinde kalan, Kudüs'ün doğu istikametinde, yaklaşık 20 km. mesafede bulunan ve dinler tarihi açısından çok önemli olan bir mevkidir. Bu belgelere pek çok mağaranın bulunduğu Kumran bölgesinde ulaşılmıştır. Kumran, arkeolojik çalışmaların yapıldığı ve farklı alanlara yayılmış on bir mağaradaki en fazla el yazmasının bulunduğu 4, 5 ve 11. Mağaralara tekabül etmektedir.¹⁰⁸

Bu belgelerin şimdiye kadar okunabilen metinlerinden hareketle Hz. İsa'nın belli bir dönem Kumran cemaatinin üyesi olduğuna dair bilgiler hiç şüphesiz Hıristiyan ilahiyatının geleneksel tarih anlayışını fazlasıyla sarsacak bir niteliğe sahiptir.¹⁰⁹ Bilim insanları *Ölü Deniz Parşömenleri*'nin okunma, incelenme ve transkripsiyon çalışmalarını merak ve ilgi ile takip etmektedirler. Bu keşif sayesinde Roma döneminde işkence ve ölüm korkusu sebebiyle inandıkları gibi yaşamadıkları için buldukları şehirleri terk ederek, mağaralarda inzivaya çekilmiş, imanı sahih inananlardan arta kalan daha eski tarihli belgelere ulaşma ümidi oluşmuştur.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kitâb-ı Mukaddes ve *Kur'ân-ı Kerim* genel olarak Allah, yaratılış, ahlak, ibadet, ölüm ve sonrası başta olmak üzere ana hatları ile benzer konulardan bahsederken, detaylara inildiğinde ve din adamları tarafından yapılan metin yorumları incelendiğinde zıtlıklara varan

¹⁰⁶ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 215.

¹⁰⁷ Ahmed Abudulvahhab, *Hakikatu't Tebşîr Beyne'l-Madî ve'l-Hadîr* (Kahire, 1961), 9 akt. Şaban Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*, (İstanbul, 2020), 210.

¹⁰⁸ Halil Temiztürk , "Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Bahar, 2015), 70.

¹⁰⁹ Temiztürk , "Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri", 69.

farklılıklarla karşılaşmaktadır. Özellikle Allah tasavvuru ve Hz. İsa'nın teslise bağlı olarak tanrısallık ifade eden konumu oldukça dikkat çekicidir. Hz. İsa hakkında *Matta* ve *Luka İncilleri* nesbine, doğumuna hatta çocukluğuna dair bilgiler vermekte iken *Markos* ve *Yuhanna İncilleri*'nde Hz. İsa'ya dair bilgiler onun tebliğ süreci ile başlamaktadır. 1947 yılında Lut Gölü civarında bir keşif yapılmış, *Ölü Deniz Parşömenleri* adı verilen birtakım belgeler bulunmuştur. Bu belgelerde Hz. İsa'nın hayatına dair *İnciller*'de yer almayan bazı bilgilere ulaşılmıştır.

Hız. İsa'nın tebliğine başlamasından itibaren ona inananlar MS. üçüncü yüzyılın ortalarına kadar tek tanrı inancında oldukları gibi onu Allah'ın bir elçisi olarak kabul etmişlerdir. Bu inançları ile ayrı bir dinin mensupları olarak değil Yahudiliğin farklı bir mezhebi/tarikatı olarak görülmüşlerdir. Milano Fermanı'nın yayınlanmasına kadar inançlarının bedelini çok ağır zulüm, eziyet, işkence hatta katliamlarla ödeyen havârilere ve ilk müntesipler mücadele etme yolunu değil Hz. İsa'dan aktarılan tavsiyelere uyararak boyun eğmeyi tercih etmişlerdir. Bu fermanın beraberinde getirdiği serbestlikler ile konsiller toplanmaya başlamış, Hıristiyanlık yeni bir din olarak kabul edilmiş, inanç esaslarını belirleme çalışmaları ile beraber Hz. İsa'nın şahsiyeti hakkındaki tartışmalar başlamıştır. Sonraki asırlarda dogmatik formül içeriğinde yer alan ikili tabiata kutsal ruh konusu da eklenerek baba-oğul-kutsal ruh unsurları ile teslis inancı akide haline getirilmiştir. Günümüzde Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlık olarak bilinen Hıristiyan mezheplerinin ülkemizdeki önde gelen temsilcilerinden bizzat aldığımız teyitler ile Hz. İsa'nın Oğul olarak tanrısal bir cevher taşıdığı ittifakla kabul edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in evlenmeden hamile kalması, Hz. İsa'nın babasız bir şekilde dünyaya gelmesi ile Yahudilerin onu iffetsizlikle suçlamalarına dahası bu sebeple cezalandırmak istemelerine karşılık öncelikle Hz. Meryem'den bahsedilerek onun iffetli, temiz ve üstün bir kadın olduğu belirtilmiştir. Sonrasında Hz. İsa'nın doğumu anlatılmış, onun insanlara Allah'tan bir rahmet olarak gönderilip, ruhu'l-kudüs ile desteklendiği bildirilmiş hatta onun Yahudiler tarafından öldürüldüğü söylemi reddedilerek, üçleme iddiasında bulunulması da yasaklanmıştır. *Kur'an-ı Kerim*, Hz. İsa'nın bir kul ve bir peygamber olduğunu açık ve net bir şekilde ifade etmektedir.

Hız. İsa'nın Yahudilikteki yozlaşmalar ile mücadele ederek geçen kısa ömrü, Roma hukuku tarafından suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırılması ile son bulmuştur. *Tevrat*'ta ne teslise ne de Hz. İsa'nın tanrısallığına dair herhangi bir işaret bulunmamasına rağmen *İncil* yazarlarının ortak bir tutum ile ondan Tanrı'nın oğlu olarak bahsetmeleri ile başlayan tartışmalı süreç, Hz. İsa'nın baba-oğul-kutsal ruh üçlemesinde Tanrı'yı oluşturan bir cüz olarak yer almasıyla son bulmuştur.

Yazarlık Katkısı

Araştırma çift yazarlı olarak yürütülmüş olup sorumlu yazarın katkı oranı yüzde yetmiş, ikinci yazarın katkı oranı yüzde otuzdur.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında 2022 yılında Prof. Dr. Ali Rıza Gül danışmanlığında hazırlanan “Tevhid İnancı Bakımından Kur’ân-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes’in (Tevrat ve İncil) Mukayesesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abdülazîz b. Abdullah el-Humeydî. *Tefsîru ibn-i Abbâs ve merviyâtühü fi't-tefsîr min kütübî's sünne*. Mekke: Câmîatü Ümmî'l-Kurâ, 2008.
- Abdülvahhab, Ahmed. *Hakikatü't tebsîr beyne'l-madî ve'l-hadır*. Kahire, 1961.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *Tefsîru'l-Çur'ân*. thk. Muştafa Müslim Muhammed. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali – Köker, Levent. *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge Kitabevi, 1991.
- Bozdemir, Hatice Rahime. *Tevhid İnancı Bakımından Kur'ân-ı Kerim ile Kitab-ı Mukaddes'in (Tevrat ve İncil) Mukayesesi*. Eskişehir: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Cilacı, Osman. “Havarî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 16. Ankara, 1989.
- Cornell, Tim – Matthews, John *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Roma Dünyası*. çev. Şadan Karadeniz. Cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.
- Çınar, Aynur. “Yahudilik'te Kutsal Ruh'un Yansımalarından Biri olarak ‘Tanrı sesi kôl’”, *Tarihten Günümüze Yahudilik*. ed. Abdullah Altuncu. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Çoban, Bekir Zakir. “Bir Yahudi Olarak Hz. İsa”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 43-58.
- Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî, *Tefsîru'd Dahhâk*. thk. Muhammed Şükrü Ahmed ez-Zâviye. Kâhire: Daru's-Selâm, 1999.
- Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman Süddî el-Kebîr. *Tefsîrû's-Süddî el-kebîr*. thk. Muhammed Atâ Yûsuf. Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1993.
- Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ. *Me'âni'l-Kur'ân* Ahmed Yusuf en-Necatî, Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Edgar, Brian. *Üçlü Birlik Tanrı'da Yaşam*. çev. Zeynep Çağlayandere. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2015.
- Ehrman, Bart Denton. *İsa'ya Rağmen Hıristiyanlık*. çev. Mahmut Aydın. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020.
- Elidae, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş. Cilt 2. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Esin, Colette – Laporte, Helene. *Yunan ve Roma Mitolojisi*. çev. Musa Eren. Ankara: Tübitak Yayınları, 2003.
- Güngör, Muhammed. “Hıristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci.” *Amasya İlahiyat Dergisi*, no. 14 (Haziran 2020), 141-170.
- Harris, Marvin. *İnekler Domuzlar Savaşlar ve Cadılar*. çev. M. Fatih Gümüş. Ankara: İmge Yayıncılık, 1995.
- Kaymaz, Yunus. *Hıristiyan Teolojisinde Kutsal Ruh*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2023.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 22. Basım, 2012.
- Kutsal Kitap: Tevrat Zebur İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2020.

- Kuzgun, Şaban. *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Madrigal, Carlos. *İncil ve Hıristiyanlık Sorgulanıyor Apologia*. İstanbul: Dharma Yayınları, 2009.
- Sabine, George – Thorson, Thomas. *A History of Political Theory*. Hinsdale, 1973.
- Sarıtaş, Duygu Özer. *Cumhuriyet Dönemi Roma Vergi Sistemi*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Sevgi, Pervin. *Augustus Dönemi Din ve Din Propagandası*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Temiztürk, Halil. "Ölü Deniz Yazmaları ve Tarihteki Yeri". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1 (Ağustos 2015), 63-87.
- Türkoğlu, Halide Gökçe. "Roma Hukukunda Humanitas ile Maiestas Populi Romani Arasındaki Bağlantı". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 96 (2011), 229-268.
- Ullah, Neamat. *Yahudi Hukukunda Boşanma ve Aguna Problemi* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Uzunaslan, Abdurrahman. "Antik Roma'da Gladyatör Oyunları". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2005), 15-58.
- Yalduz, Alparslan. "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2003), 257-296.